

OD KOMENTARA DO POLEMIKE – DVOSMJERNO

Ivo Pranjković, LINGVISTIČKI KOMENTARI,

Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1997;

Ivo Pranjković, JEZIKOSLOVNA SPORENJA,

Konzor, Zagreb 1997.

Knjige *Jezikoslovna sporenja* i *Lingvistički komentari*, obje objavljene 1997. godine, zacijelo ne povezuje tek godina izdanja i ime autora. Jasno razaznatljive, fine niti – ponajprije prepoznatljiv senzibilitet i teorijsko-metodološki pristup hrvatskoga jezikoslovca Ive Pranjkovića – one su spone koje opravdavaju njihovo (uvjetno) povezivanje u ovome zajedničkom prikazu.

OGLEDI O LINGVISTIMA I LINGVISTIČKIM PRAVCIMA

Knjiga je *Lingvistički komentari* objelodanjena kao 127. knjiga Biblioteke Dometi Izdavačkoga centra Rijeka. U njoj su sakupljeni komentari pisani u povodu pojavljivanja prijevoda (bilo na hrvatski bilo na srpski bilo na tzv. bosansko-hercegovački jezični standard) temeljnih djela svjetskoga jezikoslovlja.¹ (Svjedoči to kako objavljivanje "prigodnih slova" u periodici ne mora nužno biti puko prigodničarstvo: o ozbiljnosti pristupa i dakako o upućenosti pisca takvih tekstova ovisi hoće li oni nadživjeti prigodu u kojoj su objavljeni, pa određenoj kulturnoj

javnosti pripomoći u razumijevanju znanstvenika i njihovih djela, u spoznavanju i prepoznavanju u ovome slučaju različitih jezikoslovnih škola, pristupa i učenja.)

U trinaest studija koje se pojavljuju unutar korica ove knjige predstavljeni su ovi lingvisti i njihova djela: Otto Jespersen, Viktor Vladimirovič Vinogradov, Andre Martinet, Pierre Guiraud, Ram Chandra Pāndeya, Émile Benveniste, Platon, Renzo Titone, Noam Chomsky, Benjamin Lee Whorf, Georges Mounin, Roman Jakobson i Morris Halle te Gustave Guillaume. Kako u *Predgovoru* ističe Ivo Pranjković, "izbor je pojedinih autora i djela uglavnom osoban: birani su u prvom redu oni autori čije su mi teorijsko-metodološke koncepcije po čemu bliske ili pak oni koji su znatnije utjecali na moju jezičnu naobrazbu" (str. 7). Nije međutim jednostavno napisati prikaz knjige koja tematski pokriva toliko različitih lingvističkih područja, ali i sve važnije lingvističke pravce i discipline. Nadalje knjiga je to koja predstavlja uglavnom reprezentativne jezikoslovce i njihova najpoznatija djela te ih uključuje u pojedina nacionalna odnosno svjetsko jezikoslovlje. Pisanje o njoj moglo bi se

¹ Dio je tekstova već ranije objavljen (usp. *Bibliografsku bilješku*, str. 105), ali ih se veći dio u knjizi pojavljuje po prvi put.

Iako pretvoriti u pisanje (sažeta i neizbježno neprecizna) pregleda lingvističkih pravaca i učenja. Stoga je i ovdje odabran pristup unekoliko osoban i nužno nepotpun izbor izbora lingvističkih tema.

Zanimljiv je zacijelo prikaz knjige *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View* (1935) danskog lingvista **Otta Jespersena**, posebice onoga poglavlja koje raspravlja o kriterijima pravilnosti u jeziku. Jespersen utvrđuje sedam glavnih kriterija koje ljudi (laici i jezikoslovci) uzimaju u obzir kad se nađu u dvojbi što je pravilno, a što nije. Pranjković objašnjavajući te kriterije poseže upravo za nama bliskim primjerima. Na prvom je mjestu kriterij **autoriteta** (autoritet ministarstva, jezičnih komisija, akademija, ureda za jezik, jezičnih sudova, ali i normativnih priručnika). Slijede **zemljopisni** kriterij (govori li se bolji književni jezik, slijedimo i nadalje Pranjkovićeva oprimjerenja, u Osijeku, u Gospiću, Dubrovniku, ili možda u Mostaru – Jespersenov je odgovor izričit: pravilnim se književnim jezikom govori tamo gdje se govori, a govori se njime onda kad je jedini književnojezični uzor pravilna uporaba jezika, pa je, prema tome, zemljopisni kriterij irelevantan); **književni** kriterij (u hrvatskoj je standardologiji još živo sjećanje na maksimu *Piši kao što dobri pisci pišu!* – hoćemo li doista pisati poput Marka Marulića, Marina Držića, Ivana Gundulića, ili možda Miroslava Krležę!?!); **aristokratski** kriterij (hrvatska je aristokracija govorila i latinski, njemački, talijanski, mađarski); **demokratski** kriterij ("jezični moral" priječi da se prihvate besmislice čak i ako ih je prihvatila većina, dakle i ako su

ustaljene u jezičnoj praksi); **logički** kriterij (mora li uistinu u jeziku sve biti logično, može li se, primjerice, "voditi okrugli stol za četvrtastim stolom", mora li se predikat slagati sa subjektom u padežu, i što je onda s rečenicom *Petar je postao ravnateljem*). Napokon Jespersen zaključuje kako je **pravilno** više od **razumljivog** (razumljiv može biti i stranac koji govori sasvim pogrešno), a manje od **dobrog**. Naime dobar jezik pretpostavlja jasnoću i ljepotu, a to ulazi u područje stilistike. Najbolji stil nije onaj koji pomaže da se s najmanje napora shvati misao ("energetski kriterij"), nego onaj kojim se postižu maksimalni učinci.

I idući Pranjkovićevi komentari donose niz zanimljivosti i (neupućenijega) hrvatskog čitatelja upoznaju s osnovama lingvističkih teorija: europskim strukturalizmom, američkim distribucionalizmom, generativno-transformacijskom gramatikom Noama Chomskog, sociolingvistikom, psiholingvistikom, semiologijom, stilistikom itd. Bez pretenzija da ponudimo iscrpan prikaz, čuvajući se nadalje opasnosti iskliznuća u banalno prepričavanje lingvističkih teorija i Pranjkovićevih komentara, navodimo u naznakama tek nekoliko primjera.

Predstavljeno je primjerice **Martinetovo** učenje o tzv. dvostrukoj artikulaciji (raščlambi) svakoga prirodnog jezika (u prvoj se artikulaciji izdvajaju minimalni jezični znakovi s dva lica: označujućim i označenim, *monemi*, a u drugoj se monemi "razbijaju" na najmanje dijelove zvukovnog lanca koji imaju razlikovna obilježja, *foneme*; međutim dok je redosljed fonema strogo određen

– *krava, varka, kvâra, *rakva* – poredak monema ne mora uvijek biti relevantan – *Ivan piše pismo; Pismo piše Ivan; Piše Ivan pismo*). Ako je pak dvostruka artikulacija nešto bez čega nema jezika, onda tom činjenicom mora biti obilježena i definicija jezika: "jezik je sredstvo priopćavanja prema kome se ljudsko iskustvo raščlanjuje, različito u svakoj zajednici, na jedinice sa semantičkim sadržajem i foničkim oblikom koje nazivamo monemima. Taj fonički oblik raščlanjuje se dalje na razlikovne i sukcesivne jedinice – foneme, čiji je broj određen u svakom pojedinom jeziku te čija narav i međusobni odnosi također variraju u pojedinim jezicima" (str. 27).² Čitamo i o hipotezi o ovisnosti jezika i kulture (**Benjamin Lee Whorf**) prema kojoj svaki jezik u sebi sadrži elemente kojima se kristaliziraju temeljni postulati jedne neformulirane filozofije, kojima je izražena misao jednog naroda, jedne kulture, civilizacije, epohe (hipoteza o jezičnoj relativnosti). I ne samo da Whorf u jeziku sjevernoameričkih Indijanaca (Hopija) ustanovljuje nepostojanje segmentacije vremena koja je inače utkana u strukturu europskih jezika (posljedica segmentacije vremena jest i cijjenje brzine, formiranje predodžbe o "štednji" vremena te kult prošlosti) već on smatra kako je europsko poimanje prostora, vremena i materije uvjetovano kulturom, civilizacijom i ustrojstvom indoeuropskih jezika te da se i

aristotelovska logika temelji na sintaktičkome ustrojstvu indoeuropskih jezika i sl. (str. 78–79). Pranjković pak, ne odbacujući hipotezu o jezičnoj relativnosti, zamjera Worfu na pokojem isuviše nategnutu primjeru; u činjenici međutim da ni u suvremenom jezikoslovlju ta hipoteza nije našla primjerenija potkrepljenja, iako nije dezaktualizirana, nalazi za američkog jezikoslovca i opravdanja: tu je hipotezu vrlo teško, ako je uopće moguće, dokazati, ali ju je isto tako teško i opovrgnuti (str. 79). I transformacijsko-generativni pristup jeziku postaje nam jasniji kroz prikaz i komentare zbornika *Gramatika. Semantika. Znanje* (Svjetlost, Sarajevo 1977, priredio Mario Suško). Napokon valja istaći da, iako ni jedan ogled nije izravno posvećen **Ferdinandu de Saussureu**, nezaobilaznome lingvistu dvadesetog stoljeća, začetniku strukturalizma, i o njegovu djelu nalazimo brojne podatke: primjerice u prikazu studije *Saussure nakon pola stoljeća Émila Benveniste*a (inače knjiga je opremljena *Kazalom imena*, pa i nije problem ustanoviti koji se lingvisti i na kojim stranicama spominju). Možda će kao dobar poticaj za neka nova promišljanja o jeziku poslužiti baš Benvenisteova "obrana" de Saussurea: de Saussureu se često prigovaralo da ističe paradokse u funkcioniranju jezika, ali je jezik zapravo najparadoksalnija pojava na svijetu i teško onima koji to ne vide!

² I na ovome mjestu, kao i inače u svojim studijama, Pranjković upućuje na stranicu određene knjige (prijevoda). Uspostavlja se time mogućnost dvosmjerna čitanja: od komentara prema izvorniku te od izvornika prema komentaru (što u obama slučajevima olakšava snalaženje u često teže prohodnim tekstovima poznatih jezikoslovaca).

Iako *Lingvistički komentari* Ive Pranjkovića nisu, i ne žele biti, iscrpan pregled lingvističkih pravaca (prije bi moglo biti riječi o odabranim poglavljima iz opće teorije jezika), ipak se, čitajući ih, stvaraju obrisi slike najvažnijih jezikoslovnih strujanja našega stoljeća na izmaku. Upravo takva knjiga, pisana jednostavno i nadasve zanimljivo, može biti od neizmjerne pomoći studentima, ali i svima onima koji se upućuju na ne baš uvijek lak put iščitavanja temeljnih djela svjetskoga jezikoslovlja, i to ne samo utoliko što olakšava (često upravo omogućuje) njihovo potpunije razumijevanje već i stoga što ih situira u opus samih autora te u nacionalno i svjetsko jezikoslovlje. Olakšana je time "inventarizacija" i sistematizacija lingvista i lingvističkih pravaca.³ Sama pak Pranjkovićeve oprijemljenja, koja redovito upućuju na hrvatski jezik, verificiraju lingvistička učenja na novim primjerima, približavaju lingvističke teorije hrvatskom čitatelju, ali na neki način i brišu granice između internacionalnoga i nacionalnoga jezikoslovlja.

SPORNE TOČKE HRVATSKOGA JEZIKOSLOVLJA

Kritič(ars)ki je duh Ive Pranjkovića došao do izražaja i u drugoj knjizi, *Jezikoslovnim sporenjima*. U njoj su sakupljeni polemički Pranjkovićeve

tekstovi nastali u razdoblju između 1982. i 1996. godine, ponajvećma nakon 1990. godine. Te tekstove pamtimo iz periodike i dnevnog i tjednog tiska; ovako ih okupljene na jednome mjestu i s vremenske distance čitamo s ništa manjim zanimanjem no onda kada su nastajali, a k tome stječemo i mnogo jasniju sliku i o Pranjkovićeve nedvosmisleno iskazanim stavovima i o vremenu i okolnostima u kojima su ti tekstovi nastajali. Premda se polemički dijalog u tako koncipiranoj knjizi nužno pretvorio u monolog, njezin se autor potrudio da tu manjkavost što je moguće više ublaži: učinjeno je to kraćim uvodnim objašnjenjima o sudionicima polemike⁴, o vremenu i mjestu objavljivanja te o odjecima polemike i kasnijem razvoju situacije, ali i bilješkama ispod teksta koje ponajčešće upućuju na one dijelove tekstova Pranjkovićeve supolemičara na koje se on u svojem napisu izravno osvrće. Te su kontekstualizacije prijeko potrebne u čitanju i razumijevanju štiva poput ovog, one prizivaju u sjećanje vješto vodene polemike ili barem stvaraju privid stvarnih situacija.

Budući da je riječ o jezikoslovnim *sporenjima*, pogledajmo koje su to "sporne" teme novijega hrvatskog jezikoslovlja.

Knjiga se sastoji od petnaest cjelina: već letimičan uvid daje prilično sumornu sliku stanja u (novijemu) hrvatskom

3 Nemoguće je ovdje ne podsjetiti na manjak takve literature u nas. Možda je dosad ponajbolje ispunjavao tu prazninu *Pogled u lingvistiku* Dubravka Škiljana (školska knjiga, Zagreb 1980), drugoga ekstenziteta i intenziteta u odnosu na Pranjkovićeve *Komentare*.

4 Zanimljivo je pogledati tko su sve bili Pranjkovićeve supolemičari jer su oni na neki način "koautori" ove knjige: od anonimnih nelingvista Ivana Branka Šamije i Dražena Lukačića, preko nevjesta kompilatora Domagoja Grečla, do akademika Radoslava Katičića i Stjepana Babića!

jezikoslovlju, ali i zbivanja oko hrvatskoga jezika. Ponajveći se dio priloga, poglavito onih napisanih nakon 1990. godine, tiče leksičke (*kaže li se hrvatski ovako ili onako, je li bolja ova ili ona riječ?*), ali i pravopisne problematike, što svjedoči o neprihvatljivo suženoj vizuri jezika kao zbira (dobrih, hrvatskih) riječi te o svođenju jezikoslovlja na (načelno prihvatljivu) skrb o riječima i pravopisu.⁵ I ne samo to: posezanjem se za tim temama u našoj (i ne samo stručnoj) javnosti gotovo redovito jezikom koristi za politikantsko nadmudrivanje, a nerijetko i za zloslutno etiketiranje svojih neistomišljenika. (Još više zapanjuje, i zastrašuje, činjenica kad se na takvu zloporabu jezika odlučuju jezikoslovci.) Pranjковиćev je stav uvijek jasan: znanstvenom argumentacijom napadima usuprot. Kako je riječ o polemičkim tekstovima, često odgovorima na izravne objede, ne bi trebala iznenađivati ni mjestimična oštrina kojom Pranjковиć brani svoja stajališta ili se pak okomljuje na krajnje nestručno obavljene poslove. Uostalom, teško je ne složiti se s njim kada na jedan izravan prigovor zbog neuglađenosti svoga osvrta podsjeća da je upravo uobičajena uglađenost "jedan od razloga što se izdaju knjige kakva je

[u spomenutom slučaju, nap. L. B.] Grečlova, a da to katkad ne uspijeva rukopisima koji su nastajali i višegodišnjim kvalificiranim radom" (str. 47).

Pozabavit ćemo se ovdje dvjema dominantnim temama, leksikološkom i ortografskom (pravopisnom). Ono što im je zajedničko jest panična potraga za hrvatskim (ili "hrvatskijim") rješenjima uz obilato, ali ne baš uvijek pouzdano prizivanje hrvatske tradicije. I ako bismo takva pokatkad izrazito emotivna zadiranja u jezičnu problematiku mogli razumjeti, pa i opravdati (pogotovo kad je riječ o nestručnjacima), zabrinjava kada ona postaju glavnim dijelom argumentacije stručnjaka – lingvista.

Što se tiče intervencija u leksik, Pranjковиć ustaje protiv dviju oprečnih tendencija: leksičke unifikacije hrvatskoga i srpskoga jezika (provodene u razdoblju jezičnoga "zajedništva" sa Srbima, dakako uvijek na štetu hrvatskih riječi), ali i protiv neodmjerenih i neopravdanih (ksenofobičnih) zahvata u leksički sustav hrvatskoga jezika naročito zamjetnih početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Prvo se očituje primjerice u sporenjima sa srpskim lingvistom Pavlom Ivićem⁶, a drugo u napisima o razlikovniku

⁵ Iz toga se izuzimaju prve dvije cjeline: Pranjковиćeve polemike s autorima *Priručne gramatike te "obrana" Hrvatske skladnje* (Ivo Pranjковиć, *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993) pred napadima akademika Radoslava Katičića, koje šire zahvaćaju u pitanja hrvatske standardologije (fonologija, morfologija, sintaksa).

⁶ Ivića Pranjковиć sasvim otvoreno pita: "kako to da postoji sijaset ustaških riječi, a nijedna četnička, zašto samo one riječi koje su obilježja hrvatske posebnosti narušavaju jedinstvo i 'cepaju' jezik, a ne i one koje su obilježja srpske posebnosti, po čemu su tisućljetne hrvatske, a dijelom i općeslavenske riječi tipa *tisuća, ožujak, tjedan, tisak, časnik* i sl. lošije i nepravilnije od riječi tipa *prenebregnuti, prevazići, ovaplotiti, prevashodan*, zašto nijedan Srbin nije otišao u zatvor zbog porabe ove ili one riječi, a mnogi Hrvati jesu itd.?" (str. 133) – (Inače taj napis, pisan u Velikoj Gorici 22. rujna 1991. godine na dan njezina bombardiranja, Pranjковиć u vrijeme priređivanja rukopisa za knjigu ocjenjuje kao svoju "ponešto preemocionalnu reakciju".)

A. B. Šamije i D. Lukačića⁷, o *mrkome medvjedu*, ali i o leksemima tipa *priopćenje, glade, šport* i sl. Pranjkovićeve su primjedbe često vrlo oštre, ali i duhovite (zgranutost i zabrinutost zbog provođenja izbora za riječ *miss*—najbolju novoizmišljenu riječ; naslovi nekih priloga: *Ogledba o prikazbi, Priopćenje glade športa*), a argumentacija utemeljena u struci (primjerice tvorbeni modeli hrvatskoga jezika, leksički pluralizam ili stilska raslojenost i sl.). Ukratko, Pranjković sasvim jasno brani pravo hrvatskoga jezika na hrvatske riječi, ali izričito ustaje protiv druge krajnosti, njegova bezobzirna i nepromišljena čišćenja od svih onih riječi koje nekome ili nekima ne "zvuče" dovoljno hrvatski.⁸ Na taj način našao se taj hrvatski jezikoslovac u nezavidnu položaju sukobivši se i sa srpskim, ali i s nekim (nasreću ne svim, ali nažalost s pokatkad vrlo bučnim) hrvatskim lingvistima. U

politički osjetljivu vremenu kakvo je ovo naše to nije (bio) nimalo ugodan položaj.

Sporovi se oko hrvatskoga pravopisa u *Jezikoslovnim sporenjima* ustvari očituju kao zalaganje za tradiciju hrvatskoga pravopisa (uz nužno problematiziranje što uopće ta tradicija jest⁹) te negodovanje zbog nestručno ili nedovoljno stručno obavljena posla (ponajprije se to odnosi na mali školski pravopis Domagoja Grečla, improviziranu, nedopustivo lošu kopiju /plagijat/ Anić-Silićeva *Pravopisnog priručnika*¹⁰, a potom i na novo izdanje *Hrvatskoga pravopisa* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša iz 1994. godine¹¹). Pravopisna je problematika tema i napisa u vezi s dopisom Jezičnoga povjerenstva Matice hrvatske koje je ono, pod čudnim i nadasve pretencioznim nazivom *Načela za usavršavanje hrvatskoga jezika*, koncem 1992. godine uputilo na prosudbu kulturnim i znanstvenim

7 Riječ je o poprilično nakaradnoj i krajnje nestručno priređenoj tiskovini *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika* (prvo izdanje objavljeno u nakladi dvojice autora 1991. godine) te o uzburkalim reakcijama koje je s jedne strane izazvalo njezino pojavljivanje, s druge još više Pranjkovićeve "obrazložidbena prosudba".

8 Usp. cjelinu *O srbizmima*, str. 117–121.

9 Između pretežito fonološkoga (fonemskoga) i morfonološkoga (morfemskoga) ili morfonološkoga pravopisa Pranjković se nedvosmisleno opredjeljuje za prvi tip, posežući, između ostalog, za istim argumentom kao i njegovi protivnici, za **tradicijom** (uz napomenu da je kriterij tradicije, pogotovo prekinute, i inače problematičan /u vezi s pisanjem jata, str. 53/), ali i podsjećanjem na **transparentnost hrvatskoga fonološkog sustava** (str. 55–56 i 115).

10 Zaista nije ugodno kad se pisca pravopisa mora upozoriti na pravopisne pogreške, a to Pranjković neće propustiti učiniti. Upozorit će i na konceptijske i stručne propuste, ali i na neprihvatljiv i nedopustiv odnos prema "izvorniku", Anić-Silićeva *Priručniku*.

11 Nakon što je na petnaestak stranica vrlo iscrpno, utemeljeno i oštro, analizirao rješenja spomenutog *Pravopisa* (a upozorio je ne samo na propuste u normi već i na propuste i nelogičnosti u načinu njezina propisivanja te u koncepciji pravopisnog rječnika), Pranjković zaključuje: "Na temelju svega što je rečeno moram ustvrditi da *Hrvatski pravopis* S. Babića, B. Finke i M. Moguša (izdanje iz 1994. godine) nije zaslužio prolazne ocjene. Previše je naime u njemu pravopisnih pravila koja su nelogična, ili loše formulirana, ili nedosljedna, ili nepotpuna, ili suvišna, ili previše 'rastezljiva', pa nepotrebno destabiliziraju ustaljenu normu, a u pravopisnom rječniku ima previše elemenata koji mu ni po čemu ne pripadaju" (str. 73–74).

institucijama. Pranjko^{vi}ć točku po točku analizira prijedloge (i upite) Jezičnoga povjerenstva (pisanje nekadašnjega *jata*; pisanje suglasnika *di t* ispred *c i č* u kosim padežima imenica na *-tak, -dak, -dac, -tka* te u tvorbi ispred sufikasa koji počinju sa *č*; odabir između fonološkog ili morfonološkog pravopisnog tipa; deklinacija stranih vlastitih imena tipa *Leopardi – Leopardija* ili *Leopardia*) i na kraju ustvrđuje: "žalosno je, ali se bojim da pravopis po tko zna koji put u hrvatskoj povijesti postaje sredstvo jeftine politizacije. Počinjem vjerovati da je to naprosto hrvatski usud" (str. 57).

Napokon valja reći: zanemarimo li otužnu sliku koju o stanju u hrvatskoj lingvistici može ostaviti čitanje *Jezikoslovnih sporenja* Ive Pranjko^{vi}ća i pogledamo li na cijelu stvar očima optimista, priznat ćemo da je riječ o iznimno zanimljivu štivu koje plijeni logičnošću, jasnoćom i britkošću u iznošenju stavova (može se samo požaliti što autor baš i nije uvijek imao dostojnih

sugovornika). Dijelimo li pritom Pranjko^{vi}ćeva stajališta, dodatno ćemo uživati (tâ on kaže upravo ono što mi ne bismo tako nedvosmisleno umjeli ili htjeli reći), dok neistomišljenici, vjerujemo, moraju osjetiti zebnju pri posmisli da s njim *ukrste* pera.

Lingvistički komentari i *Jezikoslovna sporenja* knjige su koje se nisu sasvim slučajno u ovome prikazu našle pod okriljem istoga naslova; napokon, od **komentara** do **polemike** svega je jedan korak. Kao kroničar se hrvatskoga jezikoslovlja Ivo Pranjko^{vi}ć već pokazao i dokazao (*Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Matica hrvatska, Zagreb 1993), a ove dvije knjige potvrđuju širinu i dubinu njegova zanimanja: prva se tematski širi na odabrana djela svjetskoga jezikoslovlja, a druga je – upravo po tome što je, barem u polazištu, dijalog, sučeljavanje oprečnih mišljenja – i više od kronike i komentara.

Lada BADURINA